

Overwegingen van Prof. Dr. H.L. Beck bij de volgende twee, door de Onderwijsraad per email van 13 december 2019, gestelde vragen:

1. *Is 'traditioneel islamitisch' een geestelijke stroming die zich onderscheidt van de reeds bestaande islamitische richting(en)?*
2. *Openbaart deze zich in een binnen Nederland waarneembare beweging op godsdienstig gebied en op andere terreinen van het maatschappelijk leven, hetgeen eveneens tot uitdrukking komt in een binnen Nederland waarneembare beweging of stroming?*

Ad 1.

1.1 In twee brieven aan de Minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media, door de Dienst uitvoering Onderwijs op 30 oktober 2019 gedateerd, vraagt de rector- bestuurder van Stichting Islamitisch Voortgezet Onderwijs Rotterdam e.o. (SIVOR)/Avicenna College, om in aanmerking te komen voor “besteding van een scholengemeenschap voor VMBO-TL, HAVO en VWO” respectievelijk in Den Haag en Amsterdam. De bijzondere grondslag van deze beide scholen wordt ‘traditioneel islamitisch’, een richting die (nog) niet erkend is. SIVOR verzoekt de Minister dan ook om de richting ‘traditioneel islamitisch’ te erkennen naast de twee al erkende richtingen ‘liberaal islamitisch’ en ‘orthodox islamitisch’.

1.2 In de “Akte van oprichting Stichting voor Islamitisch Voortgezet Onderwijs Randstad” (hier SIVORa genoemd) de dato 6 december 2019 wordt het label ‘traditioneel islamitisch’ statutair vastgelegd als grondslag van de scholen voor voortgezet onderwijs die SIVOR beoogt op te richten in de Randstad (artikel 3, lid 1, 4 en 5). Gewezen dient te worden op het gegeven dat artikel 3 van deze akte wat godsdienstlevensbeschouwelijk perspectief betreft vrijwel letterlijk overeenkomt met de artikelen 2 en 3 van de “Akte van Statutenwijziging Stichting voor Islamitisch Voortgezet Onderwijs in Rotterdam e.o.” d.d. 31 december 2014. Het significante verschil ligt in de vervanging van ‘islamitisch’ door ‘traditioneel islamitisch’, zij het niet geheel consequent. Zo wordt in de akte van 6 december 2019 artikel 3 lid 2 nog steeds gesproken over ‘islamitische beginselen’.

1.3 Wat ‘traditioneel islamitisch’ inhoudt wordt echter inhoudelijk niet helder toegelicht, terwijl in ‘traditioneel’ het onderscheidende karakter zou liggen ten opzichte van het Cornelius Haga Lyceum in Amsterdam, zoals de rector-bestuurder SIVOR/Avicenna College, in het document “Toetsingskader nieuwe richting” stelt. Ook in genoemde twee brieven wordt gewezen op “het fundamentele verschil dat bestaat tussen de grondslag van het onderwijs van de huidige school van SIVOR in Rotterdam (het Avicenna College) en de islamitische school voor voortgezet onderwijs in Amsterdam van SIO (het Cornelius Haga Lyceum).” Het lijkt daarom zinnig om nader in te gaan op de mogelijke betekenis van ‘traditioneel’.

1.4 Volgens *Van Dale. Groot woordenboek der Nederlandse taal* (13^e, herziene uitgave, 1999) heeft ‘traditioneel’ de volgende betekenissen: “**1** Een traditie uitmakend **2** volgens, berustend op overlevering, zoals het gebruik of de gewoonte dat meebrengt; gebruikelijk **3** conventioneel; conservatief.” Deze betekenissen zijn waarschijnlijk niet toereikend, wanneer het om de islam gaat. In de genoemde twee brieven wordt gesteld dat “De levensbeschouwelijk richting islamitisch verschillende stromingen kent die onderling verder uit elkaar liggen dan bijvoorbeeld ‘katholiek’ en ‘protestant-christelijk’ welke als onderscheidende richtingen zijn erkend.” Of deze opmerking terecht is, is zeer de vraag. Immers, in het christendom zijn de afsplitsingen en schismata veroorzaakt door verschillen van inzicht met betrekking tot de geloofsleer, terwijl de eerste splitsingen in de islam – namelijk die van kharidjieten, sjiieten en soennieten – veroorzaakt zijn door verschillen van inzicht met betrekking tot het hoogste leiderschap, in modern taalgebruik dus een politieke kwestie. Wat geloofsleer betreft kan gesteld worden dat (bijna) alle moslims de doctrine van (1) het geloof in de absolute een- en enigheid van Allah erkennen en tevens de doctrines van

het geloof in (2) engelen, (3) de geopenbaarde Schriften, (4) de zending van gezanten en profeten, (5) de laatste dag met het laatste oordeel en (6) de goddelijke voorbestemming onderschrijven. Alleen met betrekking tot geloofsprincipes 5 en 6 bestaat soms een verschil van inzicht, omdat geloofsprincipe 5 uitgaat van een vrije wil van de mens, terwijl geloofsprincipe 6 uitgaat van de goddelijke predestinatie. Wel maakt de opmerking van de aanvrager duidelijk dat er naar de geschiedenis van de islam moet worden gekeken.

1.5 Hoewel niet *expressis verbis* in de genoemde brieven opgemerkt, gaat de aanvrager er kennelijk vanuit dat de Minister weet dat de aanvraag de soennitische islam betreft. Soennitische moslims onderschrijven de geloofsprincipes zoals die onder 1.4 zijn vermeld. De verschillen tussen soennitische moslims zijn terug te voeren op de verschillen van inzicht die door de geschiedenis van de islam heen zijn ontstaan met betrekking tot 'leefregels' en niet met betrekking tot 'geloofsregels', welke laatste louter en alleen op de koran berusten. De 'geloofsregels' betreffen de leerstellingen die de verhouding van de mens tot God reguleren en waaraan niet mag worden getornd. De 'leefregels' betreffen de verhouding van de mensen onderling en die kunnen al naar gelang de veranderende en veranderde tijden en omstandigheden ten bate van de islamitische geloofsgemeenschap bijgesteld worden. Binnen de soennitische islam grijpt men daartoe allereerst terug op de koran, trekt men na welke informatie de koran bevat aangaande een bepaalde 'leefregel' en beziet men of die informatie uitkomst biedt. In het geval de koran geen uitkomst biedt, dan richt men zich tot de *soenna*, 'het voor moslims normatieve voorbeeld van de profeet Mohammed'. Men trekt na of de soenna bruikbare informatie bevat die uitkomst kan bieden voor het voorliggende probleem van een leefregel. De soenna van de profeet Mohammed is neergelegd in de *hadith*, 'traditie; traditieliteratuur; traditieverzameling'. Binnen de soennitische islam worden zes traditieverzamelingen erkend.

1.6 In de "Akte van oprichting Stichting voor Islamitisch Voortgezet Onderwijs Randstad" de dato 6 december 2019 wordt in artikel 3 lid expliciet gesteld dat SIVOR zich laat inspireren "door de Islam, zoals deze is samengevat in de Koran en de Soennah." In de loop van de geschiedenis van de islam bleek dat koran en soenna niet voor alle problemen van het leven toereikend waren. Geleerden binnen de soennitische islam accepteerden daarom twee andere principes die als 'rechtsgeldige' bronnen konden worden gebruikt voor het formuleren van leefregels waar koran en soenna geen uitkomst boden: de redenering bij analogie en de algemene consensus (van geleerden). Binnen de soennitische islam zijn koran, soenna, redenering bij analogie en de algemene consensus de 'bronnen' van de islamitische wet (*sharia*). Verschil van inzicht ontstond echter over de vraag welk gewicht aan deze bronnen moest worden toegekend en welke rol het menselijk inzicht (de rede) mocht spelen. In de soennitische islam zijn uiteindelijk de visies van vier wetscholen erkend: de malikitische, hanafitische, shafi'itische en hanbalitische wetscholen, waarbij de hanafitische rechtsschool vaak de meest liberale interpretatie en de hanbalitische de meest rigide interpretatie aanhangt. In het document "Toetsingskader nieuwe richting" wordt gesteld dat "In de islam 8 zogenaamde wetscholen worden erkend." Het document beschouwt de salafistische wetschool als een aparte wetschool. Beide opvattingen worden niet gedeeld door islamologen: de soennitische islam erkent slechts vier wetscholen en de salafistische wetschool wordt niet gezien als een aparte wetschool. Salafisme wordt door islamologen doorgaans gezien als een rigide interpretatie van de islam in de 'genealogische' traditie die via Muhammad b. 'Abd al-Wahhab (d. 1787; vandaar de wahhabieten) en Ibn Taymiyya (d. 1328) wordt herleid tot Ahmad b. Hanbal (d. 855; vandaar de hanbalieten).

1.7 Paragraaf 1.6 maakt duidelijk dat de islamitische wetscholen zich alle baseren op koran en traditie, maar van elkaar verschillen wat betreft de interpretatie van de 'leefregels' die in de koran en traditieliteratuur voorhanden zijn. De verschillen tussen de wetscholen worden nog versterkt door het feit dat de vier wetscholen zich in de loop van de geschiedenis van de islam in bepaalde regio's in het bijzonder hebben ontwikkeld. Zo is de malikitische wetschool tot de vigerende wetschool van Marokko geworden. De malikitische wetschool erkent het principe

van de *'urf*, 'gewoonterecht', wat tot gevolg heeft gehad dat lokale Marokkaanse pre-islamitische tradities (vooral Berbers) invloed hebben kunnen uitoefenen op de Marokkaanse interpretatie van de malikitische wetschool. De hanafitische wetschool is met name populair in Turkije en op het Indiase subcontinent en is daar ook door lokale tradities beïnvloed. Wel staat de hanafitische wetschool bekend als de wetschool die de meeste ruimte biedt aan het menselijke inzicht (de rede). De shafi'itische wetschool is met name tot bloei gekomen in Egypte en Indonesië. Deze wetschool staat bekend als 'de middenweg'. In het laatst genoemde land is het de Nahdlatul Ulama (NU), een 'traditionalistische' organisatie met tussen de 45 en 90 miljoen aanhangers, die verdedigt dat de shafi'itische wetschool heel goed samengaat met lokale tradities (*adat*). Resultaat van dit samengaan is volgens de NU een 'gematigde' islam, een islam met een glimlach die een sterk tegenwicht biedt aan de rigide, radicale islam van de wahhabieten, die zich in salafistische gedaantes in Indonesië manifesteert. De hanbalitische school tenslotte is in de gedaante van het wahhabisme de 'staatsgodsdienst' geworden van Saoedi Arabië.

1.8 'Traditioneel islamitisch' is dus een problematisch concept dat vooral voorbij gaat aan het door Robert Redfield geclaimde verschil tussen 'grote traditie' en 'kleine traditie'. De 'grote' traditie is de islam en de 'kleine' traditie zijn de vormen waarin de islam zich manifesteert in een vorm gekleurd door lokale, regionale, tribale, etnische, educatieve en gender etc. invloeden. In *het advies van de Onderwijsraad van 17 mei 1999 en het besluit van de Staatssecretaris van 19 juli 2000* komt naar voren dat het onderscheid tussen en de erkenning van de richtingen 'orthodox islamitisch' en 'liberaal islamitisch' tot stand is gekomen door de aanvaarding van het argument dat er fundamentele verschillen kunnen bestaan tussen en binnen de rechtsscholen, veroorzaakt door verschillende interpretaties van de islam (de "grote" traditie van de islam) die voortkomen uit lokaal/regionaal/nationaal gekleurde tradities en gewoonterecht (de "kleine" traditie van de islam). Als nu SIVOR blijktens het document "Toetsingskader nieuwe richting" "de Koran, de Soennah en de vier wetscholen als drager" neemt "voor de invulling van de islamitische identiteit" om zo "het traditioneel islamitisch geloof volledig tot zijn recht te laten komen", dan is niet genoegzaam duidelijk gemaakt of en, zo ja, in hoeverre dit "traditioneel islamitische" geloof verschilt van het geloof van de "orthodox islamitische" of "liberaal islamitische" richting. Bovendien lijkt SIVOR zich hiermee niet significant te onderscheiden van het Cornelius Haga Lyceum – waar SIVOR zich juist tegen afzet – dat op zijn website bij 'identiteit', de eerste van de elf kernwaarden van de school, stelt: "Het Cornelius Haga Lyceum biedt onderwijs dat zijn grondslag en bestaansrecht vindt in de islam, de islam zoals begrepen en uitgelegd door de vier traditionele wetsscholen." (<https://corneliushagalyceum.nl/onderwijs/kernwaarden/>)

1.9 *Conclusie Ad 1*. 'Traditioneel islamitisch' is een te vaag en ambigu concept ter legitimatie van erkenning als richting naast 'liberaal islamitisch' en 'orthodox islamitisch'. Hoewel de vier wetscholen van de soennitische islam als even gezaghebbend worden erkend, konden uiteenlopende interpretaties van koran en soenna, en de invloed van lokale/regionale/etnische tradities tot zodanige verschillen leiden dat dit – in ieder geval in Nederland – geleid heeft tot de erkenning van basisscholen op 'orthodox islamitische' grondslag en die op 'liberaal islamitische' grondslag. Verdedigd kan worden dat naar analogie van de erkenning van de stichting IQRA, waarvan de grondslag uitgaat van de Barelvi beweging, als "orthodox islamitische" richting, dit label "orthodox islamitisch" eveneens van toepassing zou kunnen zijn op SIVOR. De Barelvi beweging gaat immers ook uit van een bepaalde vorm van "traditionele" islam in Pakistan (de "kleine" traditie). Aanvrager moet derhalve op overtuigendere wijze duidelijk maken wat 'traditioneel islamitisch' inhoudt en waar het zich onderscheidt van de al twee erkende richtingen, die toch ook behoren tot de vier wetscholen.

Ad 2.

Het onder Ad 1 gestelde impliceert dat er in Nederland geen geestelijke stroming onder de soennitische moslims waarneembaar is die voor zichzelf het exclusieve label 'traditioneel islamitisch' opeist, waarbij 'traditioneel islamitisch' staat voor een erkende richting binnen de 'grote traditie' van een uniforme en monolithische islam. De bewegingen en organisaties van moslims op godsdienstig gebied en op andere terreinen van het maatschappelijk leven in Nederland worden veeleer gekenmerkt door een grote mate van diversiteit veroorzaakt door de invloeden van een veelkleurige waaier van 'kleine tradities' die verbonden zijn met lokale, regionale, tribale, etnische, educatieve en gender etc. achtergronden. Initiatieven die ondernomen zijn om die diversiteit te overstijgen om tot een grotere uniformiteit onder de soennitische moslims in Nederland te komen hebben tot nog toe gefaald. Geen van die initiatieven heeft zichzelf ooit gepresenteerd onder het label 'traditioneel islamitisch'.

Hilvarenbeek, 8 januari 2020

Prof. Dr. H.L. Beck
Hoogleraar godsdienstwetenschap, in het bijzonder van de islam
Tilburg University